

Гісем О.В., Мартинюк О.О.

Всесвітня історія

XX — початок XXI століття

Довідник для учнів
та абітурієнтів

Навчальний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

ББК 63.3(0)

Г46

Гісем О.В., Мартинюк О.О.

Г46 Всесвітня історія. ХХ — початок ХХІ століття.
Довідник для учнів та абітурієнтів: Навчальний
посібник. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан,
2005. — 480 с.

ISBN 966-692-584-2

Якщо ви обрали випускний іспит із всесвітньої історії у школі або вступний до вищого навчального закладу — цей довідник для вас. У ньому в доступній і зручній формі викладено теоретичний матеріал шкільного курсу всесвітньої (новітньої) історії (10–11 класи), дано тлумачення найважливіших історичних понять і термінів.

Для випускників шкіл та вступників до вищих навчальних закладів, учителів, усіх, хто цікавиться історією.

ББК 63.3(0)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути
використана чи відтворена в будь-якому вигляді
без дозволу автора чи видавництва.*

© Гісем О.В., Мартинюк О.О., 2005

© Навчальна книга – Богдан,

ISBN 966-692-584-2

макет, художнє оформлення, 2005

Слово до учнів та абітурієнтів

Юні друзі! Перед вами — унікальне і вкрай потрібне видання: довідник із всесвітньої (новітньої) історії. Готуючи його, автори прагнули зацікавити вас недавнім минулим, збагатити досвідом попередніх поколінь і сподіваннями на краще майбутнє людства.

У довіднику використано найновіші матеріали, втілено нові ідеї, погляди та підходи до висвітлення найважливіших подій світової історії та її вивчення у школі і вищих навчальних закладах.

Гортаючи сторінки посібника, ви зможете дізнатися про визначальні події ХХ — початку ХХІ століття, найвідоміших державних і політичних діячів, полководців і вчених, філософів і мудреців.

Слово до вчителів історії

Шановні колеги! Усі запропоновані вашій увазі матеріали об'єднує спільна тема — особа в історії та історія в житті особи і цілого народу.

Суперечки про наукові закони історії тривають з ХVІІІ століття. Одні вчені стверджують, що історією керує людський розум (індивідуальний чи колективний), інші вважають, що історія сама керує розумом і вчинками як окремих людей, так і цілих народів через економіку, політику чи культуру.

Чи є смисл у цих суперечках, чи варто брати в них участь? Якщо прагнути до творчості — у будь-якій сфері діяльності — варто обов'язково. Будь-який вид творчості передбачає наявність позиції, а позиція — знання, хай і не повні. Саме цій меті служитиме у вашій роботі запропонований довідник — не нав'язувати певну точку зору, а дати учневі суму фактів і спектр міркувань, аби він міг вибирати чи створювати щось своє, особисте і тому — неповторне і вільне.

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ (1914 — 1939 рр.)

10 клас

Перша світова війна

Понад чотири роки — з 1 серпня 1914 по 11 листопада 1918 року — тривала Перша світова війна. У неї було втягнуто 38 держав з населенням понад 1 млрд осіб. У кровопролитних битвах загинуло 10 млн осіб, 20 млн одержали поранення чи були покалічені.

Причини війни і цілі держав. До Першої світової війни призвели загострення суперечностей між найбільшими державами світу та боротьба двох військово-політичних угруповань — Антанти і Троїстого союзу. Найнепримиреннішими виявилися інтереси Німеччини та Англії. Ці держави суперничали як на суші, так і на морі. Ініціаторами розв'язання війни виступили правлячі кола Німеччини та Австро-Угорщини, хоча й інші країни плекали конкретні загарбницькі цілі. Гонка озброєнь набрала нечуваного розмаху.

Німецька імперія прагнула до світового панування. До її планів входило захоплення значних територій в Європі, у тому числі України й Прибалтики, колоніальних володінь Англії, Франції, Бельгії, зміцнення позицій у Туреччині й на Близькому Сході. Австро-Угорщина сподівалася підкорити Сербію, Болгарію та Чорногорію, заволодіти нафтовими родовищами Румунії, запанувати на Чорному, Ад-

ріатичному та Егейському морях. Туреччина, яку, у випадку перемоги, збиралися поділити країни Антанти, звертала свої погляди на Балканський півострів, Крим, Закавказзя та Іран.

Англія претендувала на німецькі колонії, турецькі володіння в Месопотамії (нинішній Ірак), домагалася посилення впливу на Близькому Сході та у Середземномор'ї, тому в її інтересах було підірвати економічну могутність Німеччини, її зростаючу роль у світовій торгівлі. Франція хотіла повернути Ельзас і Східну Лотарингію, відібрані у неї Німеччиною в 1871 р., а заодно захопити багатий вугіллям Саарський басейн та частину Рейнської області Німеччини. Економічно послабити Німеччину прагнула й Росія. Окрім того, російський царизм мав і стратегічні завдання — встановити контроль над протоками Босфор і Дарданелли, покінчити з німецьким та австрійським впливом у Туреччині й на Балканах.

Найбільше вагалась у визначенні своїх домагань Італія. Будучи союзником Німеччини та Австро-Угорщини, вона все-таки прораховувала, де на неї чекає більша вигода. Англія готова була надати велику позику, і це схилило Італію перейти на бік противників Німеччини.

Таким чином, війна ще до свого початку мала несправедливий, загарбницький характер з боку держав обох блоків.

Австро-сербський конфлікт. Липнева криза 1914 р. Приводом до початку Першої світової війни став австро-сербський конфлікт. 28 червня 1914 р. Гаврило Принцип, член таємної організації “Млада Босна”, яка боролася за об'єднання усіх південнослов'янських народів, убив наступника австрійського та угорського престолу Франца

Фердинанда. Ерцгерцог був головнокомандувачем армії Австро-Угорщини і прибув до Боснії на військові маневри. Його провокаційний приїзд у Сараєво і постріли 19-річного сербського студента зіграли фатальну роль.

23 липня Австро-Угорщина передала уряду Сербії ультиматум, який порушував її суверенітет та означав втручання у внутрішні справи. У випадку ухилення Сербії від виконання вимог їй погрожували розривом дипломатичних відносин і війною. Великі держави зайняли вичікувальну позицію, аби не бути звинуваченими у змові. В установлений термін Сербія оголосила про свою згоду прийняти умови ультиматуму. Виняток становив пункт, в якому йшлося про участь австрійської поліції у проведенні слідства на території Сербії. Цього було достатньо, аби погрози перейшли в дію. Наприкінці липня австро-угорські війська вторглися на територію Сербії. Розпочалось артилерійське бомбардування Белграда.

Вступ у війну великих держав. Імперським амбіціям Росії, уряд якої прихильно ставився до Сербії, було завдано відчутного удару. В частині російських військових округів, на Чорноморському та Балтійському флотах було проведено мобілізацію, яка переросла в загальну. У відповідь Німеччина 1 серпня теж розпочала загальну мобілізацію, а ввечері цього ж дня у Петербурзі німецький посол вручив російському міністру закордонних справ ноту про оголошення війни Росії. 3 серпня ноту такого ж змісту було передано французькому уряду. Звинувачуючи французів у порушенні нейтралітету Бельгії, Німеччина без попередження вторглась на її територію. Це послужило серйозним приводом для негайного вступу у війну Англії.

За лічені дні війна стала світовою. На боці держав Антанти виступила Японія, маючи на меті захопити німецькі колонії у Тихому океані і встановити контроль над Китаєм. У жовтні до Німеччини приєдналась Османська імперія. Виникли нові фронти у Закавказзі, Сирії та Палестині. Однак головними з самого початку були Західний і Східний. На заході німецьким військам протистояли англійські, французькі та бельгійські армії. На сході об'єднані сили німецької та австро-угорської армій були спрямовані проти Росії.

На початку війни воюючі держави охопила хвиля патріотизму й націоналізму. Зовнішнім виявом національних почуттів стали перейменування в Росії міст з німецькими назвами: Санкт-Петербург став Петроградом; у Великобританії королівська сім'я родом з німецького Ганновера взяла нове прізвище — Віндзор. Від початку і до кінця війни тривала гостра боротьба різних суспільно-політичних течій.

План Шліффена. Напередодні війни країни Антанти мали перевагу в людських і матеріальних ресурсах над країнами Троїстого союзу. Військово-морські флоти Англії та Франції домінували на морях. За кількістю та якістю озброєння і в мобілізаційному відношенні до війни краще підготувалася Німеччина. Майже за рік до початку воєнних дій у Німеччині був готовий воєнно-оперативний план нападу на Францію і Росію. Німецькому імператору його представив начальник генерального штабу Німеччини Г. фон Мольтке. В основу майбутніх воєнних дій було покладено план генерала Шліффена — начальника німецького генштабу в 1891–1905 рр.

Неминучість війни на два фронти була очевидною, тому головною ідеєю стратегічного плану була необхідність воювати з противниками нарізно. На початковому етапі передбачалося зосередити близько 80% збройних сил Німеччини на заході, а решту — на сході. Після розгрому упродовж 4-6 тижнів французької армії Німеччина планувала перекинути війська на схід і в ході блискавичної війни завдати нищівної поразки Росії.

Бойові дії у 1914 р. У перші ж дні війни німецькі війська вступили на територію Бельгії. Після взяття фортеці Льеж і столиці Брюсселя німецькі армії, несподівано для себе, зустріли запеклий опір. Почалися каральні операції проти місцевого населення. Не гребуючи ніякими засобами, німецьке командування гнало війська на захід. На франко-бельгійському кордоні зазнали поразки французи, що додало німцям упевненості. Відкривався шлях на Париж. Французький уряд залишив столицю і переїхав у Бордо.

Стратегічний задум німецького командування здавався виконаним. Два німецькі армійські корпуси і кавалерійську дивізію було перекинуто на схід, де вже наступали російські армії під командуванням генералів Ренненкампа і Самсонова. Негайного втручання Росії вимагали західні союзники. Однак наступ у Східній Пруссії, розпочавшись досить успішно, через неузгодженість дій командувачів та дезорганізацію тилу закінчився трагічно. У вересні росіяни витіснили зі Східної Пруссії, причому 30 тис. солдатів потрапило в оточення, а генерал Самсонов застрелився.

У серпні-вересні успішними були бойові дії на Південно-Західному російському фронті, де у “Галицькій битві” російські армії Рузького та Брусилова захопили Львів, фортецю Перемишль, зайняли майже всю Галичину і Буковину.